

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

ПЕТРЕНКО ОКСАНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 002.2-053.2(477)«18/201»(083.41)

**ДИТЯЧА КНИГА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ:
ВИДАВНИЧИЙ І СТАТИСТИЧНО-ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство

27 – соціальні комунікації

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Роботу виконано в Інституті книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Науковий керівник: кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Бондар Наталія Петрівна,

Національна бібліотека України

імені В. І. Вернадського,

завідувач відділу стародруків та рідкісних видань

Офіційні опоненти: доктор наук із соціальних комунікацій, професор,

Огар Емілія Ігорівна,

Українська академія друкарства,

завідувач кафедри ПР та журналістики

кандидат історичних наук, доцент,

Каракоз Олена Олександрівна,

Київський національний університет культури і мистецтв,

доцент кафедри інформаційних технологій, заступник декана

факультету інформаційної політики і кібербезпеки

Захист відбудеться «26» квітня 2021 р. о 15.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3.

З дисертацією можна ознайомитися в читальному залі бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ, Голосіївський просп., 3.

Автореферат розісланий «24» березня 2021 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат наук із соціальних комунікацій

Литвинова Л. А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Актуальність дослідження обумовлено тим, що в сучасному інформаційному середовищі України відбувається активне переосмислення соціально-історичних процесів. Книговидання є тією сферою суспільної діяльності, яка суттєво впливає на культуру й освіту будь-якої держави, а показники випуску книжкової продукції як загалом, так і за окремими напрямками слугують індикаторами культурно-освітнього розвитку країни.

Серед складових загального книговидання вагоме місце займає випуск дитячих книг. Це обумовило проведення дослідження обліку друку дитячих книг на основі бібліографічних даних та облікових документів у аспекті вивчення державної статистики друку й дитячого книговидання на теренах України. Такий аналіз обліку друку дитячої книги слугує підґрунтям для подальших студій з української книжкової культури модерного та постмодерного періоду.

Загальними питаннями національної бібліографії та статистики друку XIX–XX ст. опікувалося чимало українських науковців, натомість умови функціонування і тенденції випуску дитячої книги в Україні ставали об'єктами досліджень таких вітчизняних науковців таких як Н. М. Вернигора, О. В. Іванченко, Г. В. Корнєєва, О. О. Литвиненко, Н. П. Марченко, В. М. Медведєва, М. А. Наумова, Е. І. Огар, О. М. Папуша та інші.

Дослідники вивчали ці питання в площині різних бібліотечних, гуманітарних і частково суспільних наук. Це обумовлено тим, що дитяча книга була і залишається дотичним предметом до ряду наукових дисциплін таких як книгознавство, бібліотекознавство, бібліографія, документознавство, літературознавство, мовознавство, мистецтвознавство, культурологія, педагогіка, психологія, соціологія, статистика, загальна історія, правознавство тощо. Зокрема видавнича статистика надає можливість здійснити облік друку дитячих книг у цілому та проконтролювати виконання державних програм спрямованих на підтримку дитячого читання, схарактеризувати результати дії певних економічних процесів і факторів на українське книговидання для дітей, а також виявити тенденції розвитку обліку друку дитячих книг в Україні.

Проте досі вичерпно не досліджено відомості про особливості становлення і розвитку обліку друку дитячих книг, обумовлених видавничими тенденціями їх випуску на теренах України, що своєю чергою додатково підсилює актуальність обраної теми. Активне дослідження вітчизняного книговидання в період незалежності України спонукає до виявлення та узагальнення історичних відомостей про видання дитячих книг на теренах України з часу їх відокремлення від книг для дорослих до останнього оновлення системи державного обліку друку.

На часі постала потреба ґрунтовного аналізу особливостей розвитку і функціонування державного обліку друку дитячих книг в Україні в контексті його історії та подальших перспектив розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукової теми Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Атрибуція та експертиза як складова дослідження книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики» (2019–2021 рр.).

Мета дослідження – з'ясувати концептуалізацію видавничого і статистично-облікового аспектів дитячої книги в контексті обліку їх друку на теренах України.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

- виявити й систематизувати статистичні відомості про випуск дитячих книг на теренах України у другій половині ХІХ ст. – 1916 р.;
- узагальнити неопубліковані статистичні відомості про випуск дитячих книг у Центральній і Східній частинах України за 1917–1945 рр. у світлі парадигми формування державної статистики друку дитячих книг;
- проаналізувати повноту представлення критеріїв державного обліку друку в опублікованих матеріалах Книжкової палати України та її внутрішніх статистичних звітах (1946–2019 рр.);
- дослідити еволюцію обліку дитячих книг з виділенням періодів функціонування державної статистики друку дитячих книг в Україні;
- охарактеризувати видавничу діяльність суб'єктів сучасного українського книговидання для дітей.

Об’єкт дослідження: друковані дитячі книги на теренах України.

Предмет дослідження: становлення та розвиток обліку друку дитячих книг як відображення формування видавничого контенту для українських дітей.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації:

Вперше:

- виявлено й систематизовано статистичні відомості про випуск дитячих книг на теренах України до початку державного обліку друку за хронологією випуску, територіальною приналежністю та мовною ознакою;
- укладено списки видавців і друкарень, які видавали дитячі книги впродовж 1842–1916 рр.;
- узагальнено неопубліковані статистичні відомості про випуск дитячих книг у Центральній і Східній частинах України за 1917–1945 рр.;
- означено відмінності повноти представлення критеріїв державного обліку в опублікованих матеріалах Книжкової палати України та її внутрішніх статистичних звітах (1946–2019 рр.);
- запропоновано до впровадження в державний облік друку в Україні два нових статистичних критерії, що ілюструють хронологічну специфіку надходжень обов’язкових примірників до державного архіву друку: «кількість попередніх років випуску» та «кількість років запізнення надходжень»;
- запропоновано класифікацію видавців дитячих книг з поєднанням старих і нових критеріїв поділу за: формою власності (державні, недержавні), профільністю (багато профільні, спеціалізовані), країною заснування (вітчизняні, філіали закордонних видавців), громадянською позицією та громадською активністю (активні, пасивні).

Набули подальшого розвитку:

- дослідження еволюції обліку друку дитячих книг на теренах України;
- узагальнення даних державної статистики друку дитячих книг в Україні;
- дослідження видавничої діяльності суб’єктів сучасного українського книговидання для дітей;

– методичне обґрунтування важливості правильного оформлення вихідних відомостей у дитячих книгах.

Хронологічні рамки роботи: нижня межа роботи припадає на 1842 р., що обумовлено випуском першої книги для дітей; верхньою межею визначено 2019 р. – останній статистично завершений рік державного обліку друку при підготовці дисертаційної роботи.

Географічні рамки роботи охоплюють території, які максимально відповідають межам сучасної України. Невелике відхилення від окреслених меж припадає на часовий проміжок між початком національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) та завершенням воєнних дій Другої світової війни на території Європи (1945 р.). Таке виключення обумовлене географією державної статистики друку в УРСР, що не передбачала облік видань, випущених на території Західної України, яка до початку 40-х років ХХ століття не перебувала у складі СРСР, та відсутністю офіційних статистичних відомостей про книговидання на її теренах наприкінці війни (1944–1945 рр.).

Методи дослідження. В процесі дослідження було використано методи емпіричного й теоретичного досліджень. За допомогою проблемно-хронологічного методу стало можливим виокремлення дослідження видавничих тенденцій випуску дитячих книг від досліджень загальної проблем книговидавничої сфери; дослідження здійснювалося за еволюційними періодами, а в їх межах – за логістикою відповідних проблем. Культурно-історичний метод розкрив культурно-історичний контекст, на тлі якого відбувався випуск книг для дітей, що стало ключем до виявлення та розуміння особливостей становлення і розвитку системи державного обліку друку дитячих книг на теренах України. Аналітико-синтетичний метод сприяв формуванню статистичних відомостей про випуск дитячих книг у дореволюційний період та узагальненню виявлених неопублікованих цифрових показників державного обліку друку про випуск дитячих книг за різними критеріями. Системно-структурний метод дозволив дослідити державний облік друку дитячих книг у всьому різноманітті його зв'язків, системи критеріїв і вибору пріоритетів. Структурно-функціональний метод застосовано для опису та пояснення

змін в обліку друку дитячих книг в рамках системи державного обліку друку України. Контент-аналіз використано для інтерпретації контекстів і виявлення латентних смислів, які приховувалися за статистичними одиницями аналізу, що своєю чергою дало можливість отримати достовірніші результати стосовно обліку друку дитячих книг на теренах України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання при викладанні курсів з історії та теорії книгознавства, а також видавничої справи для студентів, які вивчають історію та теорію соціальних комунікацій в Україні (наприклад, у вигляді розділу чи окремого курсу «Історія дитячої книги»).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням у галузі книгознавства та видавничої справи. Теоретичні обґрунтування, практичні розробки, фактологічні дані, висновки і положення наукової новизни здобуті автором у результаті самостійних досліджень. Усі наукові праці є одноосібними.

Апробацію матеріалів дослідження здійснено у виступах на 13 міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: «Інноваційна діяльність – стратегічний напрям розвитку наукових бібліотек» (Київ, 2003), «Роль бібліотек у формуванні єдиного науково-інформаційного простору України» (Київ, 2006), «Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики» (Київ, 2007, 2009, 2010, 2011), «Проблеми гармонізації традиційних і новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів» (Київ, 2008), «Проблеми розвитку документально-інформаційних систем у сучасному інформаційно-комунікаційному середовищі» (Рівне, 2016), «Культурологія та інформаційне суспільство XXI століття» (Харків, 2016), «Структурні зміни у суспільстві та економіці під впливом комунікацій та інформації» (Полтава, 2016), «Humanities and Social sciences in the Era of Globalization – 2016» (Budapest, 2016), «Бібліотека і книга в контексті часу» (Київ, 2019), «Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти» (Львів, 2019), а також під час проблемно-цільового

навчання в Національній бібліотеці України для дітей «Формування фондів спеціалізованих бібліотек України для дітей» (Київ, 2016).

Публікації. Основні матеріали дослідження висвітлено в 25 одноосібних публікаціях: з них 7 статей, що містять основні наукові результати, опубліковано у вітчизняних фахових виданнях, одне з яких індексується в міжнародній наукометричній базі даних Web of Science Core Collection; 3 статті – в зарубіжних виданнях, одне з яких індексується в міжнародній наукометричній базі даних Scopus; 10 публікацій – матеріали міжнародних і всеукраїнських конференцій; 5 статей, що додатково відображають наукові результати дисертації, опубліковано у вітчизняних наукових періодичних виданнях.

Структура дисертації визначена метою та завданнями дослідження. Робота складається з титульного аркуша, анотацій українською й англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, змісту, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів (8 підрозділів), висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 272 сторінки, з них основна частина – 196 сторінок (9 авт. арк.), у тому числі 2 фото та 23 таблиці, список використаних джерел – 24 сторінки (252 позиції), 9 додатків – 35 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні й територіальні рамки роботи, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів.

Розділ 1 дисертації «**Стан розробленості наукової проблеми та джерельна база**», який складається з двох підрозділів, містить аналіз розробки теми в науковій літературі та огляд джерельної бази дисертації.

Дослідження документально-інформаційних систем дозволило розглянути в новому історіографічному ракурсі накопичення, зберігання, наукове опрацювання і раціональне використання державних фондів друкованої продукції та національної

бібліографії. Не останнє місце в цьому процесі становить розгляд тенденцій випуску дитячих книг на теренах України та особливостей обліку їх друку.

Грунтовний аналіз опублікованих праць, дотичних до теми дисертаційного дослідження, виявив, що неопубліковані державні статистичні відомості щодо випуску дитячих книг на теренах України за весь період функціонування державного обліку друку недостатньо досліджені науковцями та потребують узагальненого фахового аналізу. Проте перші спроби підбити підсумки розвитку вітчизняного книговидання для дітей і розкрити тематико-типологічні особливості репертуару дитячих книг на теренах України періоду національно-визвольних змагань (1917–1919 рр.), тобто початку державного обліку друку на центральних українських територіях, зроблено М. А. Наумовою та Н. П. Марченко. Натомість, до вивчення загальних проблем і питань методології державного обліку друку в Україні зверталось ширше коло науковців. Зокрема М. А. Годкевич й А. І. Козаченко стояли у витоків формування державного обліку друку видань, до того ж останнього слід вважати засновником української державної статистики друку. Ф. С. Бусел і Ю. Б. Медведєв згодом запровадили нові критерії державного обліку видань в Україні, а М. І. Брезгунова, Г. І. Данилевська та М. А. Низовий продовжили традиції вдосконалення методологічних засад щодо державного обліку друку.

Теоретичним підґрунтям для осмислення ефективності обліку й реєстрації об'єктів сучасної державної статистики друку дитячих книг у контексті професійної діяльності суб'єктів видавничої справи були численні дослідження Е. І. Огар. Суттєвим доповненням для розуміння цілісності означеного контексту слугували матеріали окремих праць Н. М. Вернигори, О. В. Іванченко, Г. В. Корнеєвої, О. О. Литвиненко, М. А. Наумової, О. М. Папуши.

Основою джерельної бази дослідження став комплекс опублікованих та неопублікованих джерел, до яких належать – наукові публікації з означеної теми, фахова періодика, інтернет-ресурси видавництва і провідних бібліотек України, друковані каталоги видань другої половини XIX – початку XX століть, бібліографія державного реєстру творів друку, внутрішні бази даних і статистичні звіти Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова»,

обов'язкові примірники дитячих книг, статистичні звіти за формою 1-В (книги) суб'єктів сучасної державної статистики друку.

Важливість ґрунтовного аналізу джерельної бази полягає в тому, що отримані в результаті бібліографічного дослідження та джерелознавчої оцінки факти значною мірою можуть бути використані як свідчення достовірності узагальнених статистичних показників друку дитячих книг в Україні протягом усього періоду їх випуску. В подальших наукових дослідженнях обліку друку дитячої книги в Україні всі отримані цифрові показники не можуть бути меншими, ніж результати проведеного автором дослідження аналітико-синтетичного опрацювання бібліографічних і статистичних даних, оскільки передбачають подальше виявлення друкованих дитячих книг у фондах бібліотек, музеїв та архівів.

Розділ 2 **«Зародження та розвиток статистичного обліку друку дитячих книг на теренах України»**, який складається з трьох підрозділів, присвячено висвітленню історії формування системи української статистики друку дитячих книг, що постала на ґрунті бібліографії та тривалий час була невіддільною її частиною.

У процесі дисертаційного дослідження здійснено спробу заповнити існуючу лакуну в статистиці друку дитячих книг від початку їх випуску на території, що відповідає межах сучасної України, до початку державного обліку. Бібліографічний пошук в електронних каталогах провідних організацій-укладачів українського бібліографічного репертуару дозволив визначити кількість назв і примірників дитячих книг, виданих до 1917 року, які дотепер зберігаються у фондах. Аналітико-синтетична обробка бібліографічної інформації сприяла систематизації та деталізації відомостей у зведену статистичну таблицю за такими критеріями: роки, міста, мови, кількість назв.

Ґрунтовний аналіз першоджерел надав змогу дослідити історію становлення та розвитку статистичного обліку друку дитячих книг на теренах України. Бібліографічні відомості про наявні в бібліотечних і музейних фондах дитячі книги стали основою для систематизації й першого узагальнення статистичних відомостей про випуск дитячих книг у 1842–1916 рр. Узагальнення статистичних показників

друку дитячих книг у дореволюційній Україні здійснено за хронологічними, географічними та мовними критеріями обліку. Окрім того, бібліографічні відомості про дитячі книги 1842–1916 рр. випуску дозволили сформувати перелік ключових видавців та виявити загальну кількість видавців і друкарень, які випускали дитячі книги на теренах України.

Аналіз тенденцій та особливостей формування системи державного обліку друку засвідчив, що протягом 20–30-х років ХХ століття – перші десятиліття функціонування Книжкової палати України – відбувалася розбудова державної бібліографічно-статистичної реєстрації видань. Це були роки активних пошуків оптимальних організаційних форм та відповідних методів і методик статистично-облікової роботи.

Грунтовне дослідження матеріалів, які ілюструють історію становлення державної статистики друку, надало змогу підтвердити той факт, що першого завідувач Центрального бюро статистики друку Книжкової палати УСРР А. І. Козаченка слід вважати засновником державної статистики друку на теренах України. Окрім того, контент-аналіз звітності випуску видавничої продукції засвідчив, що методологічні принципи оформлення видавничої звітності, закладені ще в 20-х роках ХХ століття, виявляли дієздатність протягом усього періоду свого існування. У такому поєднанні методологічної ґрунтовності та практичності апробованих часом принципів вбачаємо перспективу їх адаптації до сучасної цифрової епохи.

Період, що тривав 1946–1989 рр., можна визначити як час сталого розвитку державного обліку друку дитячих книг, на початку якого відбулося фактичне відокремлення статистики друку дитячих книг від загальних показників статистичного обліку в УРСР та остаточне її закріплення. Так, починаючи з 1946 р., Книжкова палата публікувала деталізовану офіційну статистику друку дитячих книг в УРСР за різними критеріями. Частково це було пов'язано з тим, що розвиток видавничої справи, науки і культури потребував постійного вдосконалення організації та методики друку.

Подальше систематичне вдосконалення статистичних методів, модернізація схем класифікації, поглиблення розробки статистичної звітності, введення нових облікових шифрів, практика і досвід багатьох років з підготовки розгорнутих статистичних даних дозволили створити фундаментальну методологічну базу для аналітичної дослідної роботи з державного обліку друку дитячих книг в Українській РСР.

Протягом 1980-х років діяла стала система критеріїв державного обліку друку відповідно до Єдиної схеми класифікації літератури для книговидання в СРСР, а функції та обсяг робіт в Книжковій палаті залишались без істотних змін. 1989 рік ознаменувався закінченням харківського періоду діяльності Книжкової палати України, у зв'язку з її переїздом до Києва та подальшими трансформаційними процесами державного обліку друку.

Матеріали розділу 3 **«Сучасний стан і перспективи розвитку системи державного обліку друку дитячих книг в Україні»**, який складається з трьох підрозділів, доводять, що об'єктивність державної статистики друку дитячих книг в Україні повною мірою залежить від своєчасної доставки видавцями всіх обов'язкових примірників. Правильне оформлення вітчизняними видавцями обов'язкових елементів вихідних відомостей безпосередньо впливає на якість державного обліку дитячих книг в Україні.

Перехідний період в державному обліку друку від правил державного обліку друку за Єдиною схемою класифікації літератури для книговидання в СРСР до мінімізованих аспектів української статистики друку відбувався протягом 1990–1992 рр., що підтверджено суттєво зменшеними критеріями обліку друку та узагальненими цифровими показниками за ці роки. У дисертаційній роботі вміщено узагальнені неопубліковані статистичні відомості про випуск нових видань і перевидань дитячих книг за тематичними розділами та цільовим призначенням, а також про випуск дитячих книг різними мовами і перекладених з мов світу за 1993–1996 роки. Проілюстровано тенденції надходжень дитячих книг до державного архіву друку різних років випуску (1997–2019 рр.) і презентовано два нових критерії обліку друку дитячих книг – «кількість попередніх років випуску» (підрахунок

кількості попередніх статистичних років) і «кількість років запізнення надходжень» (визначення часового лагу затримки надходжень дитячих книг до державного архіву друку) в межах кожного окремого статистично завершеного року.

Загалом аналіз статистичних даних державного обліку друку дитячих книг надав можливість узагальнити відомості про статистику друку дитячих книг як у цілому, так і за окремими критеріями, що має значний вплив на об'єктивність державної статистики. Це також сприяло з'ясуванню тенденцій випуску книг для дітей.

Відповідно до визначених тематикою дисертації об'єкту та предмету, проведене наукове дослідження базувалося на використанні даних національної бібліографії та державної статистики друку дитячих книг. Передусім основою для достовірного аналізу стало використання системи обов'язкового примірника (ОП) документів, яка забезпечує формування, розвиток і зберігання національних архівних документальних фондів та реалізовує головну мету – збереження національної документальної пам'яті України. В цьому контексті було проаналізовано змістове та художнє наповнення сегмента друкованих дитячих книг.

Окреслено масив нормативно-правових та методично-практичних засад державного обліку друку дитячих книг, що визначають правила та принципи наведення вихідних відомостей, які становлять базис для державного обліку друку дитячих книг. Поряд із цим, в дисертації з'ясовано загальні тенденції відображення повноти і правильності наведення вихідних відомостей у дитячих книгах.

Набули подальшого розвитку методологічний інструментарій облікової рефлексії друку дитячих книг в Україні, вдосконалення статистичних критеріїв державного обліку друку в Україні, визначення специфіки видавничої діяльності суб'єктів книговидання для дітей та аналіз нормативно-правових і методично-практичних засад державного обліку друку дитячих книг.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження досягнуто мету дисертації, яка полягала в концептуалізації видавничого і статистично-облікового аспектів дитячої книги у контексті обліку їх друку на теренах України. Виконання всіх визначених завдань надало змогу зробити ряд висновків.

1. Бібліографічний пошук в електронних каталогах провідних організацій-укладачів українського бібліографічного репертуару сприяв визначенню кількості назв і примірників дитячих книг, виданих до 1917 року, які дотепер зберігаються у бібліотечних фондах України. Аналітико-синтетична обробка бібліографічної інформації дала змогу систематизувати і деталізувати відомості про дитячі книги, які випущено на території, що відповідає межам сучасної української держави, у зведену статистичну таблицю за такими критеріями: роки, міста, мови, кількість назв. На основі узагальненої таблиці визначено що:

- найстаріша книга, яка збереглася серед бібліотечних фондів до цього часу, датована 1842 роком випуску – «Книга для юных читателей» Григорія Пехотинського (Харків);
- за хронологією випуску книг для дітей суттєве збільшення репертуару відбувалося в 10-х роках ХХ ст.;
- за територіальною приналежністю видання дитячих книг у дореволюційний період відбувалося в 13 містах (Гадяч, Житомир, Катеринослав, Київ, Коломия, Кременець, Львів, Немирів, Одеса, Полтава, Харків, Чернівці та Чернігів), а найбільше назв книг було випущено у Києві (58 назв), Львові (37 назв), Одесі (10 назв) та Чернівцях (8 назв);
- за мовною ознакою значно переважають кількісні показники масиву дитячих книг, надрукованих українською мовою: за період з 1842 по 1916 рр. випущено 101 назву українською мовою, 29 назв російською й по 1 назві польською та французькою мовами;
- у фондах провідних українських бібліотек нараховується 145 дитячих книг, що становить 132 назви дореволюційних видань, більшість яких зберігається в Національній бібліотеці України для дітей (88 книг, з них: 60 – українською

мовою, 26 – російською мовою і по 1 книзі французькою та польською мовами).

Сформовано списки видавців і друкарень, що в сумарному підсумку дало такий результат: виданням дитячих книг у дореволюційний період займалися 33 видавці та 43 друкарні.

2. Становлення державного обліку друку дитячих книг на теренах України спонукало до побіжного висвітлення діяльності видавців періоду національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) та опису розробки методологічного інструментарію державної статистики друку. Окреслення цього проблемного поля надало змогу проілюструвати парадигму облікової рефлексії друку дитячих книг та стало онтологічним контекстом до узагальнення неопублікованих статистичних відомостей про випуск дитячих книг у Центральній і Східній частинах України за 1917–1945 рр.

Системний аналіз відомостей внутрішньої бази даних «Спецфонд 17_21» Книжкової палати України надав змогу виявити статистичні відомості про дитячі книги, видані на теренах України протягом 1917–1921 рр. За допомогою контент-аналізу відомості про всі виявлені дитячі книги було систематизовано й узагальнено в таблицю, на основі якої визначено що:

- за хронологією випуску дитячих книг для дітей найбільше видано в 1918 р. – 122 назви, а найменше в 1921 р. – 12 назв;
- за територіальною приналежністю видання дитячих книг в означений період відбувалося у 18 містах України, серед яких трьома ключовими осередками були Київ (119 назв), Полтава (52 назви, 1 з назв є спільним виданням Полтави та Харкова) і Катеринослав (49 назв);
- за мовною ознакою впродовж п'яти років значно переважають кількісні показники масиву дитячих книг, надрукованих українською мовою, – 284 назви, 15 назв російською мовою й 1 назва єврейською мовою.

Аналітичний огляд усіх опублікованих статистичних довідників «Преса Української РСР» і неопублікованих внутрішніх робочих матеріалів Книжкової палати Української РСР, присвячених 20-й річниці Жовтневої революції 1917 р., та

звітних матеріалів за 1931–1941 рр. виявив тенденцію пошуку й вдосконалення принципів обліку друку видань для дітей. Результатом виявлених відомостей у неопублікованих звітних матеріалах за 1931–1936 рр. статистичних відомостей про випуск дитячих книг стало узагальнення цифрових показників у 12 облікових таблицях, представлених у додатку Г. Дослідження виявило, що звітні відомості за 1937–1941 рр. деталізовано значно менше ніж за попередні шість років.

Важливим непересічним за значенням фактографічним джерелом серед внутрішніх архівних матеріалів слід вважати збірник «Книжкова продукція УРСР за роки 1942–1945», де за 1942 рік офіційно не зафіксовано жодних відомостей про випуск дитячої літератури, а решту статистичних відомостей про випуск дитячих книг за 1943–1945 рр. наведено за чотирма традиційними критеріями (друковані одиниці, друковані аркуші, тиражі, друковані аркуші-відбитки).

3. Аналіз повноти представлення критеріїв державного обліку друку в опублікованих матеріалах Книжкової палати України та її внутрішніх статистичних звітах (1946–2019 рр.) виявив відмінності між кількістю таблиць, в яких обліковано дитячі книги, кількістю окремих звітних років та кількістю облікових критеріїв у таблицях. Кількість облікових таблиць у друкованих статистичних довідниках «Преса Української РСР ...» (6 збірників за період 1917–1985 рр.) була меншою, ніж відповідна кількість у внутрішніх щорічних деталізованих звітах. З кожним роком різниця між ними лише зростала, що в 1967 і 1974 роках становило розбіжність у 9 найменувань таблиць – 3 і 14.

Було виявлено, що у статистичних довідниках частину відомостей відображено не окремо по роках, а здебільшого сумарно. Дитячі книги в таблицях збірників обліковувалися переважно за такими критеріями: кількість книг, тираж і друковані аркуші-відбитки; тоді як таблиці у щорічних звітах, окрім означеного переліку містили подібні відомості про дитячі книги зі вказаною ціною, що загалом становило 10 облікових критеріїв.

4. Аналітичний огляд внутрішньої звітної документації Книжкової палати України надав змогу виявити, узагальнити та вперше опублікувати деталізовані відомості за такими аспектами: розподіл книжкової продукції для дітей за

видавництвами (1931–1933 рр., 1937–1941 рр.), розподіл книжкової продукції за читацькими групами (1931–1936 рр.), випуск дитячої літератури (1938–1940 рр.), випуск книжкової продукції для дітей (1942–1945 рр.), випуск нових видань і перевидань дитячих книг (1993–1996 рр.), випуск дитячих книг різними мовами і перекладених з мов світу (1994–1996 рр.), випуск дитячих книг у межах тематичних розділів за цільовим призначенням згідно з рівнями загальної середньої освіти (1993–1996 рр.) і тенденції надходжень (1997–2019 рр.) дитячих книг до державного архіву друку різних років випуску з презентацією двох авторських критеріїв обліку друку дитячих книг «кількість попередніх років» і «кількість років запізнення».

5. Структурний аналіз статистичного обліку друку дитячих книг в Україні сприяв проведенню умовної періодизації та визначенню характерних особливостей кожного з періодів. Дослідження еволюційних змін в означеній системі сприяло визначенню таких періодів: зародження статистики друку дитячих книг (середина ХІХ ст. – 1916 р.), становлення державного обліку друку дитячих книг (1917–1945 рр.), сталий розвиток державного обліку друку дитячих книг (1946–1989 рр.) і сучасне оновлення державного обліку друку дитячих книг (1990–2019 рр.).

6. Дослідження видавничої діяльності суб'єктів сучасного українського книговидання для дітей сприяло розробці класифікації видавців дитячих книг з поєднанням старих і нових критеріїв поділу за: формою власності (державні, недержавні), профільністю (багатопрофільні, спеціалізовані), країною заснування (вітчизняні, філіали закордонних видавців), громадянською позицією та громадською активністю (активні, пасивні).

7. Аналітичний огляд редакційно-видавничого оформлення дитячих, обумовлений рамками нормативно-правових та методично-практичних засад державного обліку друку, став основою для методичного обґрунтування важливості правильного оформлення вихідних відомостей у дитячих книгах.

8. Ґрунтовне дослідження становлення та розвитку обліку друку дитячих книг на теренах України виявило, що в різні періоди його функціонування випуском дитячих книг займалися не лише професійні видавці, а й культурні діячі та просвітники. Так, у дореволюційний період випуском дитячих книг здебільшого

опікувалася національно-свідома українська інтелігенція, тому й україномовні книги для дітей на той час становили 75% від загальної кількості дитячих видань. У період становлення державного обліку друку виданням дитячих книг здебільшого займалися профільні видавництва, такі як «Дитвидав ЦК ЛКСМУ» (згодом «Веселка»), «Молодий більшовик» (згодом «Молодь») і «Радянська школа», а масив дитячих книг орієнтовно становив дві третини від загальної кількості тогочасних видань для дітей. Від початку сталого періоду розвитку державного обліку друку дитячих книг перелік видавців, котрі випускали дитячі книги, суттєво не змінився, проте україномовний сегмент дитячих книг поступово втратив свої переваги. За часів Незалежності України коло дитячих видавців збільшилося за рахунок появи в Україні недержавних видавництв і видавничих організацій, котрі під кінець 2010-х рр. змогли значно розширити асортимент дитячих книг як за назвами, так і жанровим різноманіттям у порівнянні з початком 1990-х рр.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України:

1. Петренко О. Інновації у формуванні репертуару сучасної дитячої книги в Україні / Оксана Петренко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2004. – Вип. 12. – С. 34–44.
2. Петренко О. Дитяча книга серед барвів «Книжкового світу – 2008» / Оксана Петренко // Вісник Книжкової палати. – 2008. – № 11. – С. 49–51.
3. Петренко О. Видавництву «Веселка» – 75 років: здобутки та пріоритети веселчан у незалежній Україні / Оксана Петренко // Вісник Книжкової палати. – 2009. – № 5. – С. 43–47.
4. Петренко О. Проблеми трансформації та розвитку новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів дитячих бібліотек України / Оксана Петренко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2009. – Вип. 24. – С. 17–26.

5. Петренко О. Дотримання положень нормативних документів суб'єктами видавничої справи : аналіт. огляд кн. вид. за 2013 р. / Оксана Петренко // Вісник Книжкової палати. – 2014. – № 4. – С. 3–7. – ISSN 2076–9326.
6. Петренко О. Статистика друку сучасної дитячої книги в Україні / Оксана Петренко // Вісник Книжкової палати. – 2015. – № 11 [початок статті]. – С. 11–16; № 12 [закінчення статті]. – С. 9–15. – ISSN 2076–9326.
7. Петренко О. В. Історичний дискурс методології державної статистики друку: на прикладі обліку дитячих книг у 20–30-х роках ХХ століття / О. В. Петренко // Рукописна та книжкова спадщина України : археогр. дослідж. унікальних арх. та бібл. фондів. – 2018. – Вип. 22. – С. 397–425. – ISSN 2222–4203. (*індексується у Web of Science Core Collection*).

Статті, опубліковані у виданнях іноземних держав:

8. Петренко О. В. Социология детского чтения в современной Украине / О. В. Петренко // Чтение с листа, с экрана и на «слух»: опыт России и других стран : сб. материалов для руководителей программ по продвижению чтения / сост.: Е. Ю. Гениева, Ю. П. Мелентьева. – Москва, 2009. – С. 239–253. – (Профессиональная библиотека школьного библиотекаря. Приложение к журналу «Школьная библиотека». Сер. 1. Вып. 11–12).
9. Петренко О. В. Обов'язкові примірники як базис державної статистики друку дитячих книг в Україні / О. В. Петренко // Science and education a new dimension. Humanities and social sciences. – 2016. – IV(15), Iss. 90. – P. 18-21. – p-ISSN 2308–5258 = e-ISSN 2308–1996. – URL: http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/hum_iv_15__90.pdf/ (last accessed: 09.07.2016). – DOI prefix:10.31174. – Title from screen.
10. Petrenko O. The Attribution of the Children's Book Publishing Statistics in Ukraine in the Second Half of the 19th and Beginning of the 20th Centuries / Oksana Petrenko // Knygotyra. – 2020. – Vol. 75. – P. 199–217. – ISSN 0204–2061 = eISSN 2345–0053. – URL: <https://www.journals.vu.lt/knygotyra/article/view/19160/21506> (last

accessed: 09.01.2021). – DOI: <https://doi.org/10.15388.Knygotyra.2020.75.66>. – Title from screen. (індексується в Scopus).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

11. Петренко О. В. Проблеми випуску книг для дітей в Україні / О. В. Петренко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали IV Міжнар. науково-практ. конф., Київ, 21–23 трав. 2007 р. / [редкол.: М. С. Слободяник (голова) та ін.]. – Київ, 2007. – С. 318–322.
12. Петренко О. В. Вивчення дитячої книги в Україні / Петренко О. В. // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 19–21 трав. 2009 р. / [редкол.: Слободяник М. С. та ін.]. – Київ, 2009. – С. 263–264.
13. Петренко О. В. Видання для дітей та юнацтва – базис розвитку духовної культури юних українців / О. В. Петренко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–27 трав. 2010 р. / [редкол.: М. С. Слободяник (голова) та ін.]. – Київ, 2010. – С. 243–245.
14. Петренко О. В. Статистичні показники надходжень електронних видань для дітей до Книжкової палати України / О. В. Петренко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–19 трав. 2011 р. / [редкол.: М. С. Слободяник (голова) та ін.]. – Київ, 2011. – С. 130–132.
15. Петренко О. В. Детская книга в Украине (2008–2012 гг.): статистика книгоиздания и книговыдачи / О. В. Петренко // Доклады Научного совета по проблемам чтения РАО / Рос. акад. образования, Федер. гос. бюджет. учреждение науч. обслуживания Науч.-издат. центр «Наука» Рос. акад. наук, Гос. пед. б-ка им. К. Д. Ушинского. – 2013. – Вып. 8 : Материалы Международной конференции «Чтение на просторах детства: опыт России и мира» (Москва, 14–15 нояб. 2013 г.). – С. 94–110.

16. Петренко О. В. Статистика друку дитячої книги в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. В. Петренко // Проблеми розвитку документально-інформаційних систем у сучасному інформаційно-комунікаційному середовищі: матеріали всеукр. наук.-практич. конф. (Рівне, 10 лют. 2016 р.) / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, ф-т документ. комунікацій та менеджменту, каф. документ. комунікацій і бібл. справи. – Рівне, 2016. – С. 174–179. – Режим доступу: http://library.dk.rv.ua/depository/konf/I_konf_2016.pdf (дата звернення: 28.03.2016). – Назва з екрана.
17. Петренко О. В. Статистика друку сучасної дитячої книги в Україні / Петренко О. В. // Формування фондів спеціалізованих бібліотек України для дітей: реалії та перспективи : проблемно-цільов. навч. (Київ, 18–22 квіт. 2016 р.) / Нац. б-ка України для дітей. – Режим доступу: <http://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=7491> (дата звернення: 28.04.2016). – Назва з екрана.
18. Петренко О. В. Періодизація розвитку державної статистики дитячих книг в Україні / О. В. Петренко // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених (21–22 квіт. 2016 р.) / М-во культури України, ХДАК, НАМ України, Ін-т культурології. – Харків, 2016. – С. 329–330.
19. Петренко О. В. Державна статистика дитячих книг в Україні: початок становлення / О. В. Петренко // Структурні зміни у суспільстві та економіці під впливом комунікацій та інформації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 12–13 трав. 2016 р.) / ВНЗ Укоопспілки «Полтав. ун-т економіки і торгівлі», Каф. документознавства та інформ. діяльності в економ. системах. – Полтава, 2016. – С. 83–86.
20. Петренко О. Антон Іванович Козаченко: недосліджений феномен статистика-книгознавця / Оксана Петренко // Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти : доп. та повідомл. Міжнар. конф. (Львів, 24-25 жовт. 2019 р.) / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника ; наук. ред. Л. Головата, ред.-упоряд. В. Пасічник. – Львів, 2019. – С. 131–133.

**Опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації:**

21. Петренко О. В. Феномен української дитячої книги / О. В. Петренко // Рідна школа. – 2000. – № 11. – С. 61–64. – ISSN 0131–6788.
22. Петренко О. Весняне Медвіновське свято дитячої книги : [про Київ. весн. кн. ярмарок «Медвін»] / Оксана Петренко // Вісник Книжкової палати. – 2009. – № 4. – С. 51–52.
23. Петренко О. Представлення дитячої книги на Форумі видавців / Оксана Петренко // Вісник Книжкової палати. – 2009. – № 11. – С. 47–52. – ISSN 2076–9326.
24. Петренко О. В. Популяризація дитячої книги та читання – одна з умов розвитку духовності підростаючого покоління / Оксана Петренко // Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 11. – С. 44–48. – ISSN 2076–9326.
25. Петренко О. В. Проблема якості друкованих дитячих книг в Україні в контексті сучасної едіціології / О. В. Петренко // Вісник Харківської державної академії культури. – 2015. – Вип. 48. – С. 57–66. – ISSN 2410–5333.

АНОТАЦІЯ

Петренко О. В. Дитяча книга на теренах України: видавничий і статистично-обліковий аспекти (друга половина XIX ст. – початок XXI ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Національна академія України, Київ, 2021.

Дисертацію присвячено комплексному висвітленню видавничого і статистично-облікового аспектів концептуалізації дитячої книги за весь період її випуску на теренах України. В дисертаційній роботі досліджено історію становлення та розвитку обліку друку дитячих книг як відображення формування видавничого

контенту для українських дітей; визначено тенденції випуску дитячих книг протягом усього періоду існування українського книговидання для дітей; фахово окреслено базові засади функціонування системи обов'язкового примірника; виокремлено чинники, що визначають характер державного обліку друку дитячих книг і впливають на його об'єктивність; проаналізовано типові помилки у видавничому оформленні дитячих книг суб'єктами видавничої діяльності.

Ключові слова: друкована дитяча книга, книговидання для дітей, статистичний облік друку, обов'язковий примірник видань, суб'єкт видавничої діяльності, видавничий звіт.

АННОТАЦІЯ

Петренко О. В. Детская книга на землях Украины: издательский и статистически-учётный аспекты (вторая половина XIX ст. – начало XXI ст.). – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 27.00.03 – книговедение, библиотековедение, библиографоведение. – Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского, Национальная академия наук Украины, Киев, 2021.

Диссертация посвящена комплексному обзору издательского и статистическо-учётного аспектов концептуализации детской книги за весь период её выпуска в Украине. В диссертационной работе исследовано историю становления и развития статистического учёта печати детских книг как отражение формирования издательского контента для украинских детей; определены тенденции выпуска детских книг в течение всего периода существования украинского книгоиздания для детей; профильно очерчены базовые основы функционирования системы обязательного экземпляра; выделены факторы, определяющие характер государственного учёта печати детских книг и влияющие на его объективность; проанализированы типичные ошибки в издательском оформлении детских книг субъектами издательской деятельности.

Ключевые слова: печатная детская книга, книгоиздание для детей, статистический учёт печати, обязательный экземпляр изданий, субъект издательской деятельности, издательский отчёт.

ABSTRACT

Petrenko O. V. The Children's Book on the Area of Ukraine: Publishing and Statistical Accounting Aspects (the Second Half of the XIX – the Beginning of the XXI Centuries). – Qualifying scientific work. Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of historical sciences in the speciality 27.00.03 – Book Science, Library Science, Bibliography. – V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the comprehensive coverage of the publishing and statistical and accounting aspects of the conceptualization of a children's book for the entire period of its release in Ukraine. The research base, in addition to the traditional arrays of scientific monographs, publications in professional periodicals and on the websites of publishing houses and leading libraries of Ukraine, additionally contained significant blocks of unpublished reporting materials and internal electronic databases of the State Scientific Institution «Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine».

A thorough analysis of primary sources provided an opportunity to study the history of the formation and development of statistical accounting for the printing of children's books in Ukraine. Bibliographic information about the children's books available in the library and museum funds made it possible to systematize and for the first time generalize statistical information about the release of children's books in 1842–1916, as well as to summarize the statistical indicators of the printing of children's books in pre-revolutionary Ukraine according to chronological, geographical and linguistic criteria of accounting.

The dissertation research professionally outlines the basic principles of the legal deposit system, highlights the factors that determine the nature of the state statistics of children's book printing and affects its objectivity, describes the key elements of the output that form the basis for state accounting for the release of children's books, analyzes typical mistakes in the publishing of children's books. Books and clarified the general trends in

displaying the completeness and correctness of the guidance of the output information in children's books.

The methodological tools for accounting reflection of the printing of children's books in Ukraine, improving the statistical criteria for state registration of printing in Ukraine, determining the specifics of the publishing activities of subjects of book publishing for children and analyzing the regulatory and methodological and practical foundations of state accounting for printing children's books were further developed.

The practical significance of the conducted scientific work lies in the fact that for the first time: the framework theoretical and methodological foundations of the editiology of a children's book are described, generalized unpublished statistical information on the release of children's books in Ukraine for 1917-1945 and 1990-1996, trends in legal deposit receipts since 1997 for 2019, the differences in the completeness of the presentation of statistical criteria for state accounting in the published materials of the Book Chamber of Ukraine and its internal annual reports of 1917-2019 disclosed, transformational changes in the system of state accounting for printing children's books characterized. All the revealed bibliographic and statistical information about the release of books on thematic, target and linguistic accessories is maximally detailed and summarized. For the first time since the beginning of the release of children's books in Ukraine, an attempt has been made in the statistically methodological aspect to identify and accumulate unpublished information about the peculiarities of accounting and registration of objects of state statistics of printing children's books in Ukraine.

Keywords: printed children's book, book publishing for children, statistical accounting of editions, compulsory copy of editions, subject of publishing activities, publisher's report.

Підписано до друку 23.03.2021 Формат
60 x 90 ¼. Папір офсетний № 2.

Друк трафаретний.
Ум. друк. арк. 0,9 арк.
Тираж 100 прим. Замовлення № 296

Віддруковано в міні-типографії ФОП Марченко В. М.
Дата та номер запису в Єдиному державному реєстрі
юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських
формувань: 16.03.2018, 2 319 000 0000 012145.
02660, м. Київ, вул. Є. Сверстюка, 6.
тел.: (044) 223-29-39, E-mail: 2232939@ukr.net,
www.raz.com.ua